

Adam HAJDUGA

Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa
w Katowicach

WYBRANE SPOSOBY ŚWIĘTOWANIA DZIEDZICTWA POPPRZEMYSŁOWEGO W EUROPIE

1. Wprowadzenie

Upadek tradycyjnych form przemysłu ciężkiego oraz towarzysząca mu transformacja poprzemysłowa, jaka w Europie Zachodniej zapoczątkowana została jeszcze w latach 70. XX stulecia spowodowały, iż to nie wytwarzanie dóbr materialnych, a produkcja informacji i usług stała się głównym celem egzystencji społecznej (GOODMAN 1997, s. 60, BELL 1973). Gwałtowność i masowość zachodzących zmian skutkowała nie tylko upadkiem zakładów pracy, ale generowała różnego rodzaju negatywne zjawiska, takie jak bezrobocie, rozpad więzi społecznych, wzrost przestępczości itd. (WOWRZECZKA 2000, s. 147). Rozwijany w kolejnych dziesięcioleciach sektor usług oraz nowe sektory przemysłu opierające się na wytwarzaniu wiedzy i informacji musiały skutecznie wytworzyć zajęcie i miejsca pracy dla całych społeczności, których dotychczasowy rytm dnia i styl życia organizowany był przez fabryczną rutynę. Niezbędne były również działania rozwiązujące problem opuszczonych obiektów i terenów przemysłowych. Dodatkową trudnością w tym zakresie było liczne występowanie tego typu obiektów na obszarach restrukturyzowanych oraz konieczność wyboru tych, które bezwzględnie należy zachować (WOWRZECZKA 2000, s. 147).

Końcowym elementem procesu decyzyjnego było znalezienie nowych funkcji dla tych terenów i obiektów przemysłowych, w których proces produkcji został wygaszony, a które ze względu na wartość architektoniczną i historyczną nie zostały zrównane z ziemią. Jedną z funkcji było wykorzystanie ich do różnego rodzaju celów kulturalnych, a co za tym idzie również wprowadzenie do nich aktywności artystycznych.

Na potrzeby tego artykułu skupimy się na efektach tego typu aktywności, czyli jednorazowych bądź cyklicznych wydarzeniach kulturalnych, wykorzystujących w jakiś sposób industrialny *entourage* i stanowiących element działań, które autor proponuje nazywać „świętowaniem dziedzictwa kultury industrialnej”. Mając na uwadze metodologiczną poprawność dalszego wywodu, jak i postulat posługiwania się pojęciami jasnymi i ostrymi, przed przejściem do ich omówienia dokonajmy eksplikacji sformułowanego tu określenia. Stosując je, autor ma na myśli:

1. Celebrowanie¹ bądź stosowanie różnych sposobów uczczenia dziedzictwa przemysłowego, czyli zarówno nieruchomości, jak i ruchomych dóbr kultury materialnej (technicznoużytkowej). Do pierwszych zalicza się zabytki budownictwa przemysłowego i techniki, czyli obiekty związane z różnego rodzaju działalnością produkcyjną podejmowaną przez ludzi, z transportem, oraz dzieła myśli inżynierskiej (*Turystyka...* 2004, s. 6). Druga z wyróżnionych kategorii – ruchome dobra kultury materialnej – to maszyny i urządzenia stanowiące wyposażenie fabryk, zbiory placówek muzealnych, pojazdy, urządzenia kolejowe oraz inne elementy infrastruktury technicznej (*Turystyka...* 2004, s. 6).
2. Uprawianie w tym celu twórczości artystyczno-rozrywkowej i związane z tym kreowanie zjawisk artystycznych, które w ślad za A. Kłoskowską rozumiane są tu jako „[...] przekazy różniące się swoistymi cechami od komunikatów pełniących wyłącznie funkcje reprezentowania, a tym bardziej od sygnałów o charakterze konatywnym, wzywających do wykonania czynności niesymbolicznej”, które „[...] ze względu na funkcję estetyczną zatrzymują na sobie uwagę odbiorcy” (KŁOSKOWSKA 2007, s. 217). Wykreowane zjawiska artystyczne funkcjonujące w ramach kultury symbolicznej pozwalają będą na kontakt z wytworami sztuki zarówno skonwencjonalizowanej, jak i tej trudniejszej w odbiorze, wymagającej pewnych kompetencji

¹ W słownikowym rozumieniu pojęcie celebrować (łac. *celebrare* – uroczyście obchodzić) stosowane przenośnie oznacza zachowywać się ze szczególną powagą, przywiązywać do czegoś szczególną wagę, robić coś z namaszczeniem, uroczyście, delektować się czymś, przeciągać to dla własnej przyjemności; za: *Słownik wyrazów obcych* (1980, s. 103).

kulturowych. Będą też one pozwalały na zaspokajanie potrzeb wtórnych (wyższego rzędu, integratywnych).

3. Podejmowanie działań z zakresu twórczości artystyczno-rozrywkowej skoncentrowanych na wykorzystaniu w jakiś sposób dziedzictwa przemysłowego, a zmierzających do pozyskania uwagi jak najszerszej publiczności oraz opinii publicznej i mediów. Determinującym elementem dla treści przekazów powstałych w wyniku uprawiania twórczości artystyczno-rozrywkowej lub dla kontekstu całego wydarzenia kulturalnego będą nieruchome i/lub ruchome dobra kultury materialnej (technicznoużytkowej). Wykorzystane dziedzictwo przemysłowe stanowić będzie zatem priorytetowy wyróżnik dla realizowanej aktywności;
4. Kreowanie zjawisk artystycznych, najczęściej w postaci pojedynczych wydarzeń kulturalnych lub też imprez (przedsięwzięć) o cyklicznym charakterze, które będą miały jakieś cechy wydarzenia niezwykłego, wyjątkowego (nawet w przypadku, gdy wyjątkowość ta miałaby dotyczyć tylko jego pierwszej prezentacji, premiery, odtworzenia itp.). Autor ma tu więc na myśli takie wydarzenia kulturalne, które w przeświadczeniu zarówno odbiorców, jak i ich organizatorów będzie nosić pewne znamiona wydarzenia „niecodziennego”. Przyjmijmy, że cechami charakterystycznymi takiego wydarzenia są:
 - możliwość wywoływania u jednostek jakiegoś poczucia uwagi, niezwykłości, uniesienia, a w efekcie obecność emocji oraz przeżyć i występowanie jakiegoś stopnia poruszenia wyobraźni (GOŁKA 2009, s. 66);
 - możliwość podejmowania w ich ramach czynności dotychczas nieznanych, nierutynowych, niezwykłych, wywołujących wrażenie czegoś osobliwego i zaskakującego (GOŁKA 2009, s. 67);
 - generowanie możliwości zabawy i rozrywki;
 - wykorzystanie przestrzeni w jakimś stopniu nietypowej, wyjątkowej, specyficznej, której pierwotne przeznaczenie wiązało się z działalnością w żaden sposób niezwiązaną z uprawianiem aktywności artystycznej, tj. w przestrzeniach niebędących wcześniej obiektami infrastruktury czasu wolnego.

Zaznaczyć należy, że nakreślone tu kryteria mają charakter jedynie hipotetyczny i jednocześnie nieco intuicyjny, a ich zestawienie nie jest ani zamknięte, ani wyczerpujące.

2. Od zapaści przemysłu do dumy z dziedzictwa industrialnego – przypadek Zagłębia Ruhry

Za modelowy przykład restrukturyzacji wykorzystującej przemysłową specyfikę obszaru i związane z tym zasoby zwykło się przyjmować przekształcenia struktury gospodarczo-społecznej wdrożone w niemieckim Zagłębiu Ruhry w Kraju Związkowym Północnej Nadrenii-Westfalii (NRW). Skalę tych przekształceń warto zilustrować kilkoma liczbami. Ludność Zagłębia Ruhry w 1950 r. liczyła 5,1 mln osób, w 1960 r. było to już 6,2 mln, by w 2012 r. wrócić do poziomu 5,1 mln osób (SELTMANN 2007, s. 1). W ciągu ostatnich 40. lat XX w. w podstawowych gałęziach przemysłu Zagłębia Ruhry utraconych zostało ponad 500 000 miejsc pracy. Udział pracowników zatrudnionych w drugim sektorze (przemysł i budownictwo) zmniejszył się z 61,3% w 1961 r. do 28% w 2006 r. (HOSPERS 2004, s. 116, SELTMANN 2007, s. 2). Wskaźnik bezrobocia z 0,6% w roku 1970 wzrósł do rekordowego poziomu 15,1% odnotowanego w latach 1987–1988 (na poziomie ogólnokrajowym dla „starych landów” Republiki Federalnej Niemiec było to odpowiednio 0,5% i 8,1) (HOSPERS 2004, s. 117–118)². W roku 2000 odsetek bezrobotnych w tym regionie kształtował się na poziomie 12,2% (w RFN 8,1%) (HOSPERS 2004, s. 116–118). W kolejnych latach sytuacja na regionalnym rynku pracy uległa dalszej poprawie. Na koniec grudnia 2010 r. wskaźnik bezrobocia wynosił odpowiednio 10,0% w Düsseldorfie – stolicy regionu, 9% w całej Północnej Nadrenii-Westfalii i 8% w całych Niemczech³.

Radykalne zmiany, jakie zaszły na rynku pracy, dobrze ilustruje również sytuacja w niemieckim przemyśle górniczym. W 1956 r. w Zagłębiu Ruhry pracowało 470 tys. górników, w 2007 r. już tylko 25 tys. (SELTMANN 2007, s. 1)⁴. Obecnie w całym niemieckim górnictwie zatrudnionych jest aż o 94% osób mniej niż w 1959 r.⁵ Według planów rządu federalnego, począwszy od 2013 r. krajowa produkcja węgla kamiennego w Niemczech ma się koncentrować zaledwie w trzech kopalniach, jakie pozostają czynne na terenie NRW ze 141 istniejących tam w 1956 r.⁶ Przekształcenia zachodzące

² Obrazowo prezentują się dane na temat bezrobocia w liczbach bezwzględnych. Przykładowo, w 1980 r. doliczono się 140 tys. bezrobotnych w Zagłębiu Ruhry – w porównaniu z 13 tys. w 1970 r., co daje 800-procentowy wzrost w ciągu jednej dekady. Do 1984 r. bezrobocie podskoczyło aż do 271 tys. – dając 14,2% bezrobotnych w tym regionie. Dane za: <http://ec.europa.eu> (dostęp: 01.09.2012 r.).

³ Dane za: <http://eur-lex.europa.eu> (dostęp: 01.09.2012 r.).

⁴ Oraz dane za: <http://www.worldwatch.org> (dostęp: 01.09.2012 r.).

⁵ Dane za: <http://www.worldwatch.org> (dostęp: 01.09.2012 r.).

⁶ Dane za: <http://www.newworldresources.eu> (dostęp: 01.09.2012 r.) oraz G. SELTMANN (2007, s. 1).

w monostrukturze przemysłowej Zagłębia Ruhry w zasadniczy sposób zmieniły proporcje między osobami zatrudnionym w drugim i trzecim sektorze gospodarki. Odsetek osób pracujących w usługach wzrósł z 36,3% w 1961 do 70% w 2006 r. (HOSPERS 2004, s. 117, SELTMANN 2007, s. 2). Warto dodać, iż w 1956 r. w całym Zagłębiu Ruhry było zaledwie 1500 studentów (pierwszy uniwersytet w tym regionie założono dopiero w 1965 r.). W roku 2006 liczba studentów wynosiła 152 000 (SELTSMANN 2007, s. 1). Odsetek ludności pracującej na własny rachunek wzrósł z 8,4% (1995 r.) do 13,4% w 2000 r. (HOSPERS 2004, s. 118). W regionie szczególnie rozwinęły się przemysły kreatywne i kultury. Jak podaje E. BENDYK (2011, s. 5), tworzy je:

[...] 50 tys. przedsiębiorstw zatrudniających przeszło 200 tys. osób, generujących 36 mld rocznego obrotu [...] dynamika rozwoju przemysłów kreatywnych, których obroty wzrosły w latach 2001–2007 o 9,8% przewyższa dynamikę „starej gospodarki” (wzrost obrotów tylko o 1,3%). Sam tylko rynek sztuki w NRW to 6300 przedsiębiorstw i osób samozatrudnionych kreujących 2,1 mld euro. Spośród 6 tys. artystów sztuk audiowizualnych 1800 było w 2007 r. zarejestrowanych jako płatnicy VAT.

Te istotne przemiany w strukturze gospodarczo-społecznej Zagłębia Ruhry nie byłyby możliwe bez wielu różnorodnych przedsięwzięć podejmowanych lub wspieranych zarówno przez rząd kraju związkowego, jak i rząd federalny, a umożliwiających byłym górnikom, hutnikom oraz ich dzieciom odnalezienie się w nowej rzeczywistości restrukturyzującego się regionu. Za jedną z najważniejszych inicjatyw w tym zakresie uznaje się program IBA Emscher Park (*Die Internationale Bauausstellung Emscher Park*), co można tłumaczyć jako „Międzynarodową Wystawę Budownictwa”, z zaznaczeniem jednak, że nie chodziło tu o wystawę w tradycyjnym sensie tego słowa, lecz szeroko zarysowany program działań o charakterze strategicznym, który służyć miał realizacji celów związanych ze strukturalnym przekształceniem regionu. Opierał się m.in. na doświadczeniach organizatorów IBA Berlin, wystawy budownictwa realizowanej w latach 1984–1987, która była przykładem skutecznych działań na rzecz przebudowy i odnowienia zdegradowanej społecznie dzielnicy Berlina – Kreuzbergu (ZUBEL 2000, s. 173). Program IBA Emscher Park miał charakter przedsięwzięcia publiczno-prywatnego i skupiał się na gospodarczej, ekologicznej i społecznej odbudowie regionu, który został zdewastowany w wyniku wieloletniej przemysłowej eksploatacji. Wdrażany był na obszarze 800 km² w gęsto zaludnionej dolinie rzeki Emscher (1/6 całego Zagłębia Ruhry). Trwał 10 lat, od 1989 do 1999 r. Po jego zakończeniu założona została spółka celowa „Ruhr GmbH” wdrażająca projekty o charakterze ekonomiczno-struktural-

nym (KONEGEN, WANCZURA 2007, s. 74). W realizację IBA Emscher Park zaangażowanych było kilkanaście podmiotów, takich jak: rząd Północnej Nadrenii-Westfalii, zarządy 17 miast wchodzących w obszar działania programu, firmy prywatne, stowarzyszenia, grupy obywatelskie oraz osoby fizyczne. Środki na jego wdrażanie pochodziły z już istniejących funduszy celowych rządu kraju związkowego, funduszy rządu federalnego oraz Wspólnoty Europejskiej. Ogółem było to 36 źródeł finansowania. W realizację programu zainwestowano 2,5 mld € (około 5 mld niemieckich marek), z czego 2/3 kwoty stanowiły fundusze ze źródeł publicznych, a pozostałe środki stanowił kapitał prywatny (ZUBEL 2000, s. 174).

W ciągu dziesięciu lat funkcjonowania IBA Emscher Park zrealizowano 123 projekty kooperacyjne w pięciu grupach tematycznych⁷:

1. „Park Krajobrazowy Emscher” – polegający na odtworzeniu i ochronie struktury szkieletu ekologicznego, opartego na systemie „Zielonych Korytarzy” (wg idei Roberta Schmidta z 1912 r.), łączących dotychczas rozdrobione i wyizolowane wzajemnie leśne, parkowe oraz otwarte tereny zielone. Realizacja około 200 lokalnych projektów na powierzchni około 300 km² wykreowała nową przestrzeń do spędzania czasu wolnego dla blisko 100 tys. mieszkańców. Nawet po prawie 20 latach swojego funkcjonowania Emscher Park stanowi unikatową w skali światowej koncepcję dla przestrzeni metropolitalnej.
2. „Regeneracja ekologiczna systemu wodnego rzeki Emscher” – ta rzeka, mierząca wraz jej potokami 70 km długości, służyła za ściek przez cały okres industrializacji Zagłębia Ruhry. Jej stopniowe i systematyczne oczyszczanie sprawiło, iż ponownie stała się ważnym elementem krajobrazu, co stworzyło nowe warunki do wykorzystania jej na potrzeby wypoczynku i rekreacji.
3. „Budownictwo mieszkaniowe i przekształcenia urbanistyczne” – w ramach tego komponentu zrealizowano 25 projektów, budując łącznie 7,5 tys. mieszkań. Realizowane projekty skupiały się zarówno na renowacji zabytkowych osiedli robotniczych, jak i budowie całkowicie nowych osiedli lokowanych na terenach przemysłowych. Zazwyczaj były one wznoszone z wykorzystaniem nowatorskich, proekologicznych rozwiązań, np. budynki niskoenergetyczne, bądź z ponownym wykorzystaniem wody deszczowej.
4. „Praca w parku” – działanie to zmierzało do tworzenia nowych miejsc pracy poprzez przekształcenia terenów przemysłowych

⁷ Opis działań w oparciu o prace: H. ZUBEL (2000, s. 175–176), G. SELTMANN (2007, s. 3–4).

w nowoczesne centra handlu, usług, ośrodków najnowszej technologii. Tereny oferowane inwestorom zlokalizowane były w bliskim sąsiedztwie miast. Starano się zmienić ich postrzeganie, z obszaru typu „nieużytek” na obszar dający możliwości dla nowych inwestycji. Dodatkową zachętą były stosunkowo niskie ceny tych gruntów. Ponadto wiele z wygospodarowanych terenów zostało połączonych z terenami zielonymi, wzbogaconych o nową infrastrukturę oraz trwale powiązanych z ich najbliższą miejską okolicą. Za ideę przewodnią działań przyjęto założenie, iż nowe inwestycje powinny wykorzystywać kontekst miejsca i tam, gdzie było to możliwe, starano się adaptować obiekty przemysłowe do nowych potrzeb. W efekcie podjętych działań w 19 lokalizacjach, na terenach o powierzchni około 530 ha, wybudowano obiekty o najwyższych standardach ekologicznych i architektonicznych, tworząc w dolinie rzeki Emscher 5000 nowych miejsc pracy. Chociaż niektóre z projektów realizowanych w mniejszych miastach nie były całkowicie udane, to nadal w sprzedaży gruntów dla inwestorów prywatnych obowiązuje w tym regionie zasada: „teren przemysłowy oferowany jest jako pierwszy”.

5. „Nowe zastosowania dla starych budynków przemysłowych” – upadek przemysłu stalowego i górnictwa węgla pozostawił wiele niewykorzystanych obiektów architektonicznych i zabytków techniki. Działania podjęte w omawianym komponencie opierały się na założeniu, że budowle te są cenne, ponieważ stanowią część historii regionu, są elementem tożsamości zarówno miejsca, jak i jego mieszkańców, a poprzez swoją skalę czy jakość estetyczną są dla tych miejsc rozpoznawalnymi punktami odniesienia (ang. *landmarks*), czy też tzw. „dominantami krajobrazowymi”. Ponadto oferują niezliczone możliwości dla nowych zastosowań. Przyjęto, iż ze względu na swoją specyfikę oraz niecodzienny charakter, obiekty postindustrialne należy wykorzystać do celów turystycznych i kulturalnych. W efekcie zrealizowano 11 projektów związanych z turystyczno-kulturalnym użytkowaniem zabytków techniki. Wśród zastosowanych rozwiązań wymienić można: tworzenie muzeów, przystosowanie obiektów do organizacji wszelkiego typu imprez kulturalnych, sportowych lub umożliwiających podejmowanie działalności kreatywnych, a także prezentacji sztuki nowoczesnej w publicznej przestrzeni.

Mając na uwadze cele tego artykułu w dalszej części rozważań skupimy się na szerszym omówieniu efektów ostatniego z wymienionych kompo-

mentów IBA Emscher Park. Ze względu na wymiar, znaczenie oraz wzorcową realizację warto tu wskazać na przykłady trzech przekształconych obiektów. Są nimi Park Krajobrazowy Duisburg Północ w Duisburgu, Zbiornik Gazu w Oberhausen oraz kompleks byłej kopalni i koksowni Zollverein w Essen. Pierwszy z nich to była huta „Meiderich” o powierzchni 200 ha, która działała w latach 1902–1985. Stanowi ona centralny punkt w ramach Parku Krajobrazowego Duisburg-Nord, który został zaprojektowany przez architekta krajobrazu Petera Latza. Na terenie parku powstało wiele przestrzeni wykorzystywanych przez aktywności kulturalne. Przykładowo, zabudowania wielkiego pieca i budynków mu towarzyszących zostały dostosowane m.in. do projekcji kinowych na wolnym powietrzu. Z kolei przekształcony budynek dawnej siłowni (skalę przedsięwzięcia dobrze obrazują rozmiary obiektu: długość 170 m, szerokość 35 m, wysokość 17 m) jest dziś miejscem dla organizacji wielu imprez, takich jak: przedstawienia teatralne, koncerty, wystawy oraz różnorodne prezentacje. Stworzono także infrastrukturę dla aktywnej rekreacji: ścianki wspinaczkowe (400 różnych tras) w byłym zbiorniku na rudę żelaza i centrum treningowe dla nurków zlokalizowane w jednym z byłych zbiorników na gaz. Po zapadnięciu zmroku część obiektów pohutniczych, np. wielki piec i kominy, jest wielobarwnie iluminowanych przez instalacje świetlne stworzone przez angielskiego projektanta Jonathana Parka. Na terenie całego parku spontanicznie powstała fauna i flora, która stanowi swoistego rodzaju symbol powrotu życia do tego obiektu (KONEGEN, WANCZURA 2007, s. 74)⁸.

Drugim z obiektów będących przykładem wręcz spektakularnego przekształcenia i rewitalizacji jest Zbiornik Gazu (niem. *Gasometer*) w Oberhausen. Obecnie jest to jeden z najbardziej rozpoznawalnych znaków identyfikacji przestrzennej tego regionu i jeden z symboli zrestrukturyzowanego Zagłębia Ruhry. Zbudowany został w latach 1927–1929 i był jednym z największych tego typu zbiorników w Europie (wysokość 117,5 m, średnica 67 m, pojemność 347 000 m³). Pierwotnie wykorzystywany był jako bufor gazu wielkopiecowego, czyli produktu odpadowego z wielkich pieców huty „Dobra Nadzieja”. Po zamknięciu zakładu wielkopiecowego w roku 1978 zbiornik ten służył do składowania koksu z koksowni sąsiedniego Osterfeld. Ostatecznie został zamknięty w 1988 r., a w latach 1993–1994 przekształcony na jedną z największych i najbardziej wyjątkową halę wystawienniczą w Europie (powierzchnia wystawowa to 7000 m²). Do sukcesu tego projektu z pewnością przyczyniła się specyfika budynku oferująca możliwość przestrzennego doświadczania wystaw i imprez. Sposobność

⁸ Oraz <http://www.route-industriekultur.de> (dostęp: 03.09.2012 r.).

podziwiania eksponatów z wysokości kilkudziesięciu metrów (za pomocą panoramicznej szklanej windy), jak i akustyczne doświadczenia wewnątrz metalowego walca (siedmio-, a czasami nawet ośmiokrotne echa) zaskakują i zachwycają odwiedzających, a artystom oferują możliwość generowania efektów i przeżyć rzadko dostępnych w innych budynkach. Od roku 1994 *Gasometer* jest miejscem przeróżnych wystaw, targów, koncertów, spektakli teatralnych i baletowych, a nawet pokazów motocrossowych. Nie sposób tu zaprezentować wszystkich z nich. Dla przykładu wybrano kilka wystaw zrealizowanych na przestrzeni lat. Pierwsza pt. „Ogień i płomień – 200 lat historii Zagłębia Ruhry” stanowiła swoistego rodzaju preludium – symbol przemiany regionu przemysłu ciężkiego w region oparty na usługach i kulturze. Była to jedna z najbardziej udanych wystaw historycznych w 1994 r. w całych Niemczech. Odwiedziło ją 460 tys. osób. Drugą była instalacja „The Wall” przygotowana przez Christo i Jeanne-Claude na koniec IBA Emscher Park (artyści ci zasłynęli m.in. z opakowania budynku Reichstagu w Berlinie). Instalacja ta była pewnego rodzaju pomnikiem przemysłowym wysokim na 26 m, o 68 m szerokości i 7 m głębokości. Ogromny „The Wall” składał się z 13 000 beczek po ropie ułożonych w siedmiu kolorach, które razem ważyły 234 t. Wrażenie skali instalacji zmieniało się jednak diametralnie, kiedy widz miał okazję podziwiać skonstruowany mur z galerii znajdującej na wysokości 110 m, tuż przy dachu zbiornika gazu. Wystawę odwiedziło 390 tys. osób w ciągu zaledwie sześciu miesięcy. Trzecim z przykładów jest wystawa „Cuda Układu Słonecznego”, która stanowiła oficjalny projekt w ramach Europejskiej Stolicy Kultury RUHR.2010. Zabierała ona swoich gości w podróż po kosmosie. Na jej potrzeby przygotowano spektakularne reprodukcje układu planetarnego, niezwykle obrazy Słońca, planet i ich księżyców oraz księżyc-balon o średnicy 25 m zawieszony w przestrzeni zbiornika gazu i doskonale imitujący dzięki zdjęciom satelitarnym naturalnego satelitę Ziemi. To wierne odtworzenie wyglądu księżyca możliwe było również dzięki zastosowaniu multimediiów. Tym sposobem księżyc-balon prezentował się w różnych fazach, od nowiu, przez pierwszą kwadrę, do pełni i odwrotnie. Ekspozycji towarzyszyła specjalnie skomponowana muzyka. Wykorzystanie urozmaiconych eksponatów oraz różnorodnych sposobów dotarcia do widzów spowodowało, iż wystawa łączyła w sobie perspektywy naukową, kulturową, historyczną i artystyczną⁹. Skalę sukcesu tego wydarzenia kulturalnego najlepiej oddaje liczba jego widzów. Do zakończenia wystawy 30 grudnia 2010 r. odwiedziło ją 950 tys. osób., z tego pół miliona w 2010 r., kiedy Zagłębie Ruhry

⁹ <http://www.gasometer.de> (dostęp: 04.09.2012 r.).

było Europejską Stolicą Kultury. Jest ona uważana za najbardziej udane jednorazowe wydarzenie zrealizowane w tym obiekcie. Była też wystawą o największym sukcesie frekwencyjnym podczas RUHR.2010¹⁰. W ramach serii wystaw o pięknie i majestacie Ziemi zrealizowano również dwie inne wystawy: „Eye in the Sky” prezentującą wybór spektakularnych, estetycznie zachwycających wielkoformatowych zdjęć satelitarnych globu ziemskiego (29 marca 2007 r. do 2 listopada 2008 r.) oraz wystawę „Magiczne miejsca”, trwającą od 8 kwietnia 2011 r. do 21 października br., która prezentuje wybrane miejsca kulturowego i przyrodniczego światowego dziedzictwa. Centralnym obiektem tej wystawy jest 43-metrowe tropikalne drzewo, które dzięki wykorzystaniu światła i dźwięku stanowi tło dla zaprezentowania odwiecznego cyklu przyrody. Tym sposobem obiekt, który ze względu na swoje rozmiary często nazywany jest „katedrą przemysłu”, zamieniony został w swoistego rodzaju „katedrę natury”. Te dwie wystawy odwiedziło łącznie ponad 1,3 mln osób¹¹. Uzupełnieniem kulturalnej oferty obiektu jest taras widokowy zlokalizowany na dachu budynku, na wysokości 117 m, skąd roztacza się widok na całą Ruhrę Zachodnią¹².

Ostatnim z obiektów, będący już wielokrotnie przedmiotem naukowych publikacji (m.in. GRABE 2007, s. 29–39, LÉVI-STRAUSS 2007, s. 55–58, PARENT 2000, s. 135–140, KONEGEN, WANCZURA 2007, s. 72–73), jest kompleks kopalni i koksowni Zollverein w Essen. Obiekt ten jest niewątpliwie symbolem metropolii Ruhry, a jedna z zachowanych wież wyciągowych (zakładu wydobywczego nr 12) stanowi dla turystyki industrialnej architektoniczną ikonę na miarę wieży Eiffla. Początki kompleksu Zollverein – jego nazwa pochodzi od Niemieckiego Związku Celnego (niem. *Deutscher Zollverein*), organizacji gospodarczej działającej w XIX w., której działalność przyczyniła się do zjednoczenia Niemiec – sięgają 1847 r., kiedy wybudowano pierwszy szyb górniczy. Od 1857 r. zaczęła funkcjonować na tym terenie pierwsza koksownia. W kolejnych latach powstawały nowe kompleksy wydobywcze wraz z koksowniami. W 1932 r. stworzono centralny zakład szybowy „Zollverein 12” (20 budynków na 24 ha). W ślad za T. Parentem możemy w tym miejscu przywołać opinię ówczesnych właścicieli tego kompleksu przemysłowego, którzy uznawali go za przykład nie tylko najpiękniejszego w Zagłębiu Ruhry, lecz najnowocześniejszego w Niemczech, a nawet w Europie i na całym świecie (PARENT 2000, s. 137). W następnych latach obiekt podlegał dalszej rozbudowie, przekształceniom i modernizacji. Wydobycie węgla ostatecznie zakończono po 140 latach

¹⁰ <http://www.dlr.de> (dostęp: 04.09.2012 r.).

¹¹ <http://www.gasometer.de> (dostęp: 04.09.2012 r.).

¹² <http://www.route-industriekultur.de> (dostęp: 04.09.2012 r.).

działalności kopalni, w grudniu 1986 r., zaś produkcję koksu całkowicie wygaszono w 1993 r. Teren byłej kopalni odkupił rząd kraju związkowego Północnej Nadrenii-Westfalii, a następnie został on objęty ochroną konserwatorską (w 1986 r.). Była koksownia, po wcześniejszych nieudanych próbach jej sprzedaży, została w 1998 r. przejęta w przez Fundację Ochrony Pomników Przemysłu i Kultury Historycznej (niem. *Stiftung Industriedenkmalpflege und Geschichtskultur*), a w roku 2000 wpisana na listę zabytków. W grudniu 2001 r. cały kompleks Zollverein wpisany został na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO¹³. Obecnie na ofertę kulturalno-turystyczną Zollverein składają się:

1. Ścieżka muzealna „Szlak Dziedzictwa Zollverein” (niem. *Denkmalpfad Zollverein*), wytyczona na terenie Szybu XII, która prowadzi zwiedzających drogą węgla. Na jej trasie znajdują się maszyny pierwotnie wykorzystywane w kopalni, które za pomocą animacji wprowadzane są w ruch. Obejmuje ona różne programy zwiedzania dostosowane do profilu odbiorcy, np. dla dzieci. Trasa ta kontynuowana jest również na terenie byłej koksowni.
2. W największym budynku byłej sortowni-płuczce utworzony został Portal Kultury Przemysłowej (niem. *Portal der Industriekultur*), gdzie za pomocą multimedialnej instalacji można udać się w podróż po „Szlaku Kultury Przemysłowej” (niem. *Route der Industriekultur*), jaki wytyczony został na terenie Zagłębia Ruhry.
3. Działające od 2010 r. Muzeum Ruhry (niem. *Ruhr Museum*) – wcześniej zlokalizowane w centrum Essen pod nazwą *Ruhrlandmuseum* – znajdujące się również w budynku byłej sortowni. To regionalne muzeum wykorzystujące najnowocześniejsze sposoby ekspozycji dedykowane jest historii, pamięci i tożsamości Metropolii Ruhry.
4. Sztukę oraz zbiory obiektów przemysłu górniczo-hutniczego prezentuje się zwiedzającym w ramach Szybu Sztuki Zollverein (niem. *Kunstschacht Zollverein*) na terenie Szybu 1/2/8.
5. Na terenie Szybu 1/2/8 powstało również PACT Zollverein – Centrum Choreografii Tańca, w którym mieszczą się sale prób oraz sala teatralna. Dawny Centralny Warsztat, dziś Hala 5 obok hal PACT, był przez dwa lata wykorzystywany jako studio dla twórczości rzeźbiarskiej;
6. Szyb 1/2/8 wykorzystany został także do założenia pola doświadczalnego oraz warsztatu ceramicznego „Margarethenhöhe” (artysta Young-Jae Lee).

¹³ <http://whc.unesco.org> (dostęp: 04.09.2012 r.).

7. W zaadaptowanym budynku dawnej kotłowni (niem. *Kesselhaus*) (Szyb XII) znajduje się „red dot museum” (b. Ośrodek Wzornictwa Północnej Nadrenii-Westfalii), tj. największa na świecie wystawa współczesnego wzornictwa.
8. Na terenie Szybu XII zlokalizowana jest instalacja przestrzenna pt. „La Promavera”, amerykańskiej artystki Marii Nordman. Ten kubi-styczny budynek i odbywająca się w nim gra światła budzą u zwie-dzających skrajne reakcje, przyciągając jednak co roku tysiące od-wiedzających.
9. W latach 1999–2000 odbyła się wystawa pt. „Słońce, Księżyc, gwia-zdy” (niem. *Sonne, Mond, Sterne*), którą odwiedziło 300 tys. osób. Jej efektami są m.in. „słoneczne koło” (diabelski młyn) wkompono-wane w postindustrialne instalacje byłej koksowni oraz zlokalizo-wana w dawnym magazynie soli ekspozycja z instalacjami prze-strzennymi pt. „The Palace of Projects”, autorstwa rosyjsko-amery-kańskich artystów Ilyi i Emilii Kabakov. Budynek ten służy również jako miejsce koncertów, przedstawień teatralnych i baletowych.
10. W latach 2001 i 2003 zrealizowano projekt „Koksownia Zollverein – współczesna sztuka i krytyka” (niem. *Kokerei Zollverein – zeitgenös-sische Kunst und Kritik*). W jego wyniku dawny zakład produkcyjny i jego otoczenie wzbogacił się o nowe elementy. Jednym z rezultatów tego projektu jest instalacja „Basen pracy” (niem. *Werksschwimm-bad*), autorstwa Dirka Paschke i Daniela Milohnica. Basen ten stał się jed-nym z najbardziej rozpoznawalnych miejsc byłej koksowni, które la-tem oblegane jest przez dzieci i młodzież. Stanowi on również zna-komity przykład artystycznego wykorzystania infrastruktury po-przemysłowej. Zimą na terenie dawnej koksowni funkcjonuje lodo-wisko zlokalizowane między dawnymi bateriami koksowniczymi.
11. W roku 2003 przy wjeździe na teren kompleksu Zollverein zbu-dowano budynek dla prywatnej Szkoły Zarządzania i Projektowania Zollverein (ang. *Zollverein School of Management and Design*). Powstał on według projektu japońskiego biura architektonicznego SANAA, zwycięski projekt wyłoniony został z około 1500 innych. Obecnie w tym miejscu działa Wyższa Szkoła Sztuki i Muzyki Folkwang (niem. *Folkwang Kunst und Musikhochschule*).
12. Elementem uzupełniającym jest przestrzeń rekreacyjna „Zollverein Park” stworzona na terenie całego kompleksu¹⁴.

¹⁴ Opis oferty w oparciu o <http://www.zollverein.de> (dostęp: 05.09.2012 r.) i V. GRABE (2007, s. 29–39), *Entdeckerpass ...* (2011).

Przestrzeń kompleksu Zollverein stanowi teren setek różnego rodzaju wydarzeń kulturalnych, począwszy od festynów dla lokalnej społeczności (niem. *Zechenfest*), przez koncerty muzyki klasycznej, jazzu i popu (dotychczas odbyło się ich już ponad 160), a skończywszy na dużych wydarzeniach międzynarodowych, np. Forum Wzornictwa i Architektury „Entry 2006” (niem. *Forum für Design Und Architektur*), jakie miało miejsce między 26 sierpnia a 3 grudnia 2006 r., gdzie wystawiono ponad 300 obiektów z 20 krajów, a które odwiedziło około 218 tys. osób (GRABE 2007, s. 35, 38)¹⁵. Na terenie Zollverein zatrudnionych jest obecnie ponad 1000 osób. W 2010 r. podczas trwania Ruhr.2010 z atrakcji oferowanych przez ten kompleks skorzystało łącznie około 2,21 mln osób¹⁶.

Wszystkie wyżej opisane obiekty wchodzi w skład wcześniej już wspomnianego Szlaku Kultury Przemysłowej, trasy turystycznej liczącej około 400 km długości. Jego podstawą są tzw. punkty kotwiczne, tj. 25 obiektów i miejsc, takich jak: muzea techniki i historii społecznej, wille przemysłowców, parki krajobrazowe, port śródlądowy czy zabytkowa podnośnia (śluzą) dla statków. Ponadto w jego skład wchodzi 16 punktów widokowych krajobrazu przemysłowego, w tym zrehabilitowane hałdy z przestrzennymi instalacjami na ich szczytach oraz 13 wybranych osiedli robotniczych z różnych okresów historii Zagłębia Ruhry¹⁷. Trasa ta jest obecnie jedną z najbardziej popularnych atrakcji turystycznych regionu. Obiekty wchodzące w jej skład odwiedza rocznie około 5 mln osób¹⁸. Najważniejszym wydarzeniem kulturalnym związanym z tym szlakiem jest „Noc Kultury Przemysłowej – ExtraSchicht” (BRINK VAN DEN 2009, s. 178–180, HAJDUGA 2011, s. 137)¹⁹. Jest to jednodniowy masowy festiwal odbywający się raz do roku w czerwcu lub lipcu. Rozpoczyna się w sobotę, w godzinach popołudniowych i trwa około 8 h, czyli tyle ile tzw. „dniówka” (niem. *Schicht*). Zauważmy, że w nazwie festiwalu mamy zarówno do czynienia z podkreśleniem wyjątkowości wydarzenia, jak i odniesieniem do rozkładu dnia i tygodnia charakterystycznego jeszcze dla czasów *stricte* industrialnych. W 2012 r. (30 czerwca) zrealizowano już 12. edycję tego święta, w której uczestniczyło około 230 tys. osób. Na jego program składało się blisko 500 wydarzeń, które odbywały się aż w 53 różnych obiektach (zabytkach techniki, zakładach produkcyjnych, przestrzeniach poprzemysłowych) w 23 miastach regionu. Organizowane wydarzenia – koncerty, spektakle,

¹⁵ Oraz <http://www.zollverein.de> (dostęp: 05.09.2012 r.).

¹⁶ <http://www.touristiker-nrw.de> (dostęp: 05.09.2012 r.).

¹⁷ <http://www.route-industriekultur.de/> (dostęp: 03.09.2012 r.).

¹⁸ <http://www.route-industriekultur.de/> (dostęp: 03.09.2012 r.).

¹⁹ Oraz <http://www.extraschicht.de/> (dostęp: 05.09.2012 r.).

pokazy, multimedialne projekcje, warsztaty itd. – realizowane są zwykle z wykorzystaniem potencjału lokalnych i regionalnych artystów oraz instytucji kultury z terenu Zagłębia Ruhry (szacuje się, że na terenie całej Północnej Nadrenii-Westfalii działa około 30 tys. artystów oraz istnieje niemal 680 muzeów, z tego na terenie Metropolii Ruhry zlokalizowanych jest 200 muzeów, 20 teatrów, 100 centrów kultury, zaś rocznie odbywa się 250 festiwali kulturalnych – BENDYK 2011, s. 4²⁰). Tym sposobem niemal cały region zaangażowany jest w to wyjątkowe święto dziedzictwa przemysłowego. Innym istotnym czynnikiem o integrującej funkcji jest specjalnie przygotowany z okazji „ExtraSchicht” system transportu publicznego. Składa się on ze 170 autobusów, dziewięciu statków, tramwajów, historycznych pociągów oraz 200 rowerów i użytkowany jest przez około 73% uczestników święta. Budżet wydatkowany przez organizatorów, spółkę Ruhrgebiet Tourismus, na 12. edycję „ExtraSchicht” wyniósł 1,6 mln euro. Dodatkowe środki wyasygnowane zostały przez obiekty, w których odbywały się poszczególne wydarzenia²¹.

3. Promieniowanie idei „ekstradniówki” na inne europejskie regiony przemysłowe

Rola wydarzenia specjalnego w promowaniu dziedzictwa kulturowego, jak również samego regionu, wydaje się być nie do przecenienia. Dzisiaj wydarzenia takie stały się „[...] nowymi architektami wizerunku miejsc i zaczynają wręcz dominować w identyfikowaniu jednostek samorządu terytorialnego” (FLOREK, AUGUSTYN 2011, s. 188). Oprócz ich wizerunkowego potencjału istotne jest także ich oddziaływanie na lokalną (regionalną) gospodarkę, turystykę, ofertę kulturalną i edukacyjną oraz na samych mieszkańców (PROSZOWSKA-SALA, CIEŚLAK 2010, s. 58). Jak zauważa Ł. Gawęł, przykładem takiego unikatowego wydarzenia bazującego na dziedzictwie kulturowym i doskonale go popularyzującym, o niespotykanej na co dzień skali i zasięgu, może być tzw. „Noc muzeów”, która jako niecodzienna impreza kulturalna po raz pierwszy zorganizowana została w Berlinie w 1997 r. (GAWĘŁ 2011, s. 139). Obecnie odbywa się ona w około 120 miastach europejskich, a jej formuła (nietyпова pora zwiedzania i specjalnie przygotowany program) adaptowana została na potrzeby innych instytucji

²⁰ Oraz <http://www.mfkjks.nrw.de/kultur/> (dostęp: 06.09.2012 r.).

²¹ Dane za A. van den BRINK (2012): 2, 3, 6, prezentacja Power Point w posiadaniu autora artykułu.

i podmiotów, np. „Noc teatrów”, „Noc naukowców”, „Noc bibliotek”, „Noc kościołów”, a nawet „Noc konfesjonatów” (GAWEŁ 2011, s. 139)²². W przypadku regionów przemysłowych ich dziedzictwo industrialne, świadomie i umiejętnie wykorzystane, może być tym, co je absolutnie wyróżni. To one stanowią ich zasadniczą przewagę konkurencyjną bądź też, jak zwykle się to określać w teorii marketingu, unikatową propozycję sprzedaży (ang. USP – *unique selling proposition*) (FLOREK, AUGUSTYN 2011, s. 14). Nie powinno zatem dziwić to, że rozwiązania zastosowane w Zagłębiu Ruhry zaczęły być powielane w innych restrukturyzowanych regionach kontynentu europejskiego. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, iż niestety dotyczą one jedynie sposobów popularyzowania dziedzictwa przemysłowego, nie zaś strukturalnych rozwiązań w zakresie jego przekształcania i rewitalizacji. Mamy więc do czynienia jedynie z działaniami punktowymi, a nie kompleksowymi, jak to miało miejsce w przypadku IBA Em-scher Park.

W przypadku Polski, w której dostrzegalne działania z zakresu rewitalizacji terenów i obiektów przemysłowych rozpoczęły się dopiero z końcem lat 90. XX w., możemy na razie obserwować jedynie pojedyncze udane realizacje o większej skali. Trudno jest się jednocześnie spodziewać jakich spektakularnych zmian w tym zakresie. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, na czele z Ministrem nie dostrzega bowiem potrzeby wprowadzania dedykowanych rozwiązań zmierzających do priorytetowego traktowania dziedzictwa industrialnego w restrukturyzowanych regionach²³ bądź też stworzenia, choćby na wzór Narodowego Funduszu Rewaloryzacji Zabytków Krakowa²⁴, preferencyjnego systemu finansującego jego ochronę²⁵.

Za pozytywne przykłady wykorzystywania dziedzictwa industrialnego do celów kulturalnych uchodzą takie realizacje jak: Centrum Artystyczne „Fabryka Trzciny” w Warszawie, „MS2”, czyli nowa przestrzeń Muzeum Sztuki na terenie centrum handlowo-rekreacyjnego „Manufaktura” w Łodzi, część przestrzeni Centrum Biznesu i Sztuki „Stary Browar” w Poznaniu, część terenu Stoczni Gdańskiej, gdzie zlokalizowano Instytut Sztuki „Wyspa”. Z uwagi na specyfikę regionu znaczna liczba tego typu obiektów zlokalizowana jest na terenie województwa śląskiego. Jako przykłady wymienić można: Zabytkową Kopalnię Węgla Kamiennego „Guido” w Zabrze, z szeroką ofertą „Kultura na poziomie”, w ramach której spek-

²² Oraz <http://nockonfesjonalow.pl/> (dostęp: 05.09.2012 r.).

²³ <http://sejm.e-prawnik.pl> (dostęp: 08.09.2012 r.).

²⁴ <http://www.skozok.pl> (dostęp: 08.09.2012 r.).

²⁵ <http://orka2.sejm.gov.pl> (dostęp: 08.08.2012 r.).

także i koncerty odbywają się 320 m pod ziemią²⁶, oraz nieco mniejsze obiekty, jak Galeria „Szyb Wilson” w Katowicach czy kompleks „Sztęgarka” w Chorzowie. Budowana obecnie w Katowicach nowa siedziba Muzeum Śląskiego, zlokalizowana na terenach po dawnej KWK „Katowice”²⁷ powinna być w niedalekiej przyszłości (2014 r.) interesującym przykładem połączenia oferty kulturalnej i dziedzictwa industrialnego.

Wydaje się, iż mimo wielu wyzwań związanych z ponownym zagospodarowaniem opustoszałych zakładów produkcyjnych i zdegradowanych terenów poprzemysłowych idea wykorzystania dziedzictwa industrialnego jako atutu w procesie transformacji regionu, a nie swoistego rodzaju balast została najszybciej dostrzeżona w województwie śląskim. Już w 2006 r. samorząd regionu zainicjował powstanie Szlaku Zabytków Techniki (SZT). Obiekty do niego należące otrzymały na rozwój infrastruktury i oferty turystycznej ponad 31 mln zł z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007–2013. Aż 225 mln zł przeznaczono na budowę nowego Muzeum Śląskiego. Wydatki na utworzenie i promocję szlaku w ciągu ostatnich siedmiu lat, wyniosły w sumie nieomal 11 mln zł.²⁸ Dziś 36 obiektów wchodzących w skład tej 470-kilometrowej trasy turystycznej odwiedza co roku około 530 tys. osób²⁹. Od 2010 r., wzorem niemieckiej „ExtraSchicht”, realizowane jest też Święto Szlaku Zabytków Techniki „Industriada”. W marcu 2012 r. ten jednodniowy festiwal otrzymał nagrodę w najbardziej prestiżowym konkursie kreatywnej reklamy w Polsce – „Kreatura”. Ta śląska „ekstradniówka” wyróżniona została w kategorii „event/ambient”, pokonując tak znane marki, jak Orlen czy Ikea³⁰. Trzecia edycja „Industriady” odbyła się 30 czerwca br. Na program tego festiwalu składało się 228 różnego rodzaju imprez (koncertów, spektakli, pokazów, wystaw, prezentacji warsztatów) realizowanych w 37 obiektach, w tym 32 należących do SZT, w 22 miejscowościach regionu. Jednym z elementów wspierających program była współpraca z „ExtraSchicht”³¹. Realizowana była ona poprzez wspólną promocję (konferencje prasowe, konkursy dla mieszkańców, stronę internetową oraz inne działania z zakresu *public relations*) oraz wymianę artystów. W jej ramach kompleks „Zollverein” w Essen i Zabytkowa KWK „Guido” w Zabrze wspólnie zaprezentowały industrialno-kulturalne atrakcje swoich regionów. W „Zoll-

²⁶ <http://www.kopalniaguido.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

²⁷ <http://www.muzeumslaskie.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

²⁸ <http://www.industriada.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

²⁹ <http://zabytkitechniki.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

³⁰ <http://zabytkitechniki.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

³¹ <http://www.extraschicht.de> (dostęp: 05.09.2012 r.).

verein” można było zobaczyć multimedialną pracę J. Koenigshausa pt. „Trud górniczy”. Prezentacji towarzyszyły koncerty zespołów muzycznych z Górnego Śląska³². Tego samego dnia fundacja „Zollverein” i „Contemporary Art Ruhr” przygotowały w podziemiach kopalni „Guido” wernisaż fotograficzny oraz pokazy multimedialne³³. W organizacji „Industriady 2012” uczestniczyło blisko 50 podmiotów zarówno publicznych, jak i prywatnych. Jednym z nich był Górnośląski Związek Metropolitalny, który w dniu festiwalu w aglomeracji górnośląskiej zorganizował system bezpłatnego transportu publicznego między kilkunastoma zabytkami techniki, z którego skorzystało około 5 tys. osób³⁴. W „Industriadzie 2012” wzięło udział ponad 62 tys. osób, tj. o 8 tys. więcej niż podczas drugiej edycji i aż o 33 tys. więcej niż za pierwszym razem³⁵. Aż 94% uczestników tego wydarzenia oceniało je „bardzo dobrze” i „raczej dobrze”, a 96% było zdania, że „Industriada” ma „bardzo duże” i „raczej duże” znaczenie dla promocji regionu³⁶.

W 2012 r. podobne w założeniach do „ExtraSchicht” i „Industriady” wydarzenie odbyło się także po raz pierwszy na Ukrainie. 30 czerwca w Donieckim Zagłębiu Węglowym, obejmującym dwa industrialne obwody – Doniecki i Łużański, zorganizowano „Drugą Zmianę – Noc Kultury Przemysłowej” (ukr. *Вторая смена. Ночь индустриальной культуры*)³⁷. Zbieżność dat i nazw nie jest tu przypadkowa. Ukraińscy organizatorzy przygotowali je bowiem w porozumieniu z niemieckimi partnerami, zakładając, iż współpraca ta stanowić będzie pilotażowy projekt do zrealizowania w kolejnych latach, również z udziałem strony polskiej, wspólnego wydarzenia pn. „Europejska Noc Dziedzictwa Przemysłowego”. Skala ukraińskiej „Drugiej Zmiany” była zdecydowanie mniejsza niż w przypadku „ExtraSchicht” czy „Industriady”. Odbywała się tylko w dwóch miastach i w zaledwie dziewięciu obiektach, z których nie wszystkie miały industrialny charakter. Pomędzy poszczególnymi obiektami nie zorganizowano systemu transportu publicznego. Program tworzyło jedynie kilkanaście imprez. Ponadto w Donieckim Zagłębiu Węglowym nie utworzono jak na razie szlaku dziedzictwa przemysłowego dającego wspólny mianownik tego typu festiwalowi. Mimo tych licznych mankamentów zarówno Niemiec, jak i polscy partnerzy wyrazili wolę kontynuowania współpracy

³² <https://www.slaskie.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

³³ <http://www.kopalniaguido.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

³⁴ <http://www.gzm.org.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

³⁵ <http://www.industriada.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

³⁶ <http://www.silesia-sot.pl> i <http://www.industriada.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

³⁷ <http://www.en.zmina.dontourism.com.ua> (dostęp: 05.09.2012 r.).

przy następnych edycjach, aby wspólnie wdrożyć w życie ideę „Europejskiej Nocy Dziedzictwa Przemysłowego”.

Bezpośrednio na doświadczeniach województwa śląskiego, na co zresztą wskazują sami organizatorzy³⁸, bazuje z kolei festiwal „Fajne Léto”³⁹ dedykowany dziedzictwu przemysłowemu Kraju Morawsko-Śląskiego w Republice Czeskiej. Realizowany jest on od tego roku i w zamierzeniach organizatorów ma być świętem regionalnego szlaku turystycznego „Techno-Trasa”⁴⁰, który łączy 12 wybranych zabytków techniki. Jego formuła jest jednak nieco inna niż w przypadku omówionych wydarzeń. Odbywa się wyłącznie w dni weekendowe i jest tzw. festiwalem wędrującym, co oznacza, że jednego dnia weekendu, organizowane w jego ramach imprezy odbywają się tylko w jednym z obiektów szlaku, by kolejnego dnia przenieść się do następnego z zabytków techniki. Jego inauguracja odbyła się 17 sierpnia 2012 r. na terenie Dolnego Obszaru Vitkovice w Ostrawie, a zakończenie 16 września br. w Muzeum Wagonów w Studénce.

4. Wnioski i wyzwania przyszłości

Wyjątkowych wydarzeń, które w swoim założeniu zmierzają do świętowania i popularyzowania dziedzictwa przemysłowego organizuje się w Europie zdecydowanie więcej. W samych tylko Niemczech są to np. znane Dni Otwarte Kultury Industrialnej Regionu Frankfurt Ren-Men, odbywające się tam już od 10 lat (BEBENBURG VON 2010, s. 1–46), liczne wydarzenia kulturalne w „Ferropolis – Mieście z Żelaza”⁴¹, zlokalizowanym w Gräfenhainichen w Kraju Związkowym Saksonia-Anhalt, czy festiwal „Długa Noc Przemysłu” (niem. *Lange Nacht der Industrie*)⁴² odbywający się w październiku lub listopadzie w Kraju Związkowym Saary, Hanowerze, metropolii Rhine-Ruhr, Hamburgu i Bremen/Bremerhaven. Autor artykułu nie zamierzał dokonać wyczerpującego opisu tego typu wydarzeń, a jedynie wskazać za pomocą kilku przykładów na istniejący w tym zakresie potencjał oraz trwający proces rozprzestrzenienia się na kolejne kraje idei świętowania dziedzictwa przemysłowego. Skutecznym narzędziem do wzmocnienia oddziaływania tej idei wydaje się być powołanie Europejskiej

³⁸ <http://www.dziennikzachodni.pl> (dostęp: 05.09.2012 r.).

³⁹ <http://technotrasa.msregion.cz> (dostęp: 05.09.2012 r.).

⁴⁰ <http://technotrasa.msregion.cz/> (dostęp: 05.09.2012 r.).

⁴¹ <http://www.ferropolis.de/programm.html> (dostęp: 04.10.2012 r.).

⁴² <http://www.langenachtderindustrie.de/> (dostęp: 04.10.2012 r.).

Nocy Dziedzictwa Przemysłowego. Wydarzenie tego typu może istotnie przyczynić się do zwrócenia uwagi opinii publicznej na nadal niedoceniane dziedzictwo przemysłowe i niczym „Noc muzeów” upowszechniać to, co na co dzień wydaje się być tak pospolite. Pierwsze kroki w tym zakresie zostały już poczynione w czasie tegorocznej kooperacji między „Extra-Schicht”, „Industriada” a „Drugą Zmianą”. Istotnym wydarzeniem popularyzującym ideę Europejskiej Nocy Dziedzictwa Przemysłowego była także debata ekspertów podczas dorocznego zjazdu Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego, jaki odbył się we wrześniu br. w Amsterdamie⁴³.

Obecnie realizowane festiwale i pojedyncze wydarzenia świętujące dziedzictwo industrialne wskazują, że elementem uniwersalnym i wspólnym dla europejskiej historii mogą być zarówno materialne, jak i niematerialne ślady rewolucji przemysłowej. Stanowią one znakomitą podstawę do realizowania imprez, które – odbywając się lokalnie bądź regionalnie – mogą oddziaływać na cały kontynent. Przykłady przywołane w tym artykule pokazują, iż możliwość skorzystania z oferty kulturalnej w przestrzeni, której pierwotne przeznaczenie w żaden sposób niezwiązane było ze spędzaniem czasu wolnego, skutkuje wieloma korzyściami o charakterze społeczno-ekonomicznym. Wydarzenia organizowane w industrialnym *entourage'u* pozwalają przyciągać rzesze odwiedzających i turystów gotowych poświęcić swój wolny czas i wydać pieniądze. Skupiają także uwagę mediów, które wśród masowych odbiorców kreują wyobrażenia o procesach przekształceń, jakie zachodzą w poprzemysłowych regionach. Wreszcie, wzmacniają poczucie tożsamości kulturowej, historycznej i etnicznej. Nic tak dobrze przecież nie przywołuje wizji mitycznych „starych dobrych czasów”, nie oddaje poczucia długiego trwania i zakorzenienia w danym miejscu (NIEROBA 2009, s. 366–368), jak na powrót ożywione post-industrialne przestrzenie, które dla poprzednich pokoleń były miejscem pracy organizującym im niemal całą codzienność.

BIBLIOGRAFIA

- BEBENBURG VON S., 2010, *Open Days of Industrial Culture Rhine-Main A Good Practice*, Europejski Szlak Dziedzictwa Przemysłowego, 28–29 września 2010 r., Terrassa (Hiszpania), <http://www.erih.net> (dostęp: 5.09.2012 r.).
- BELL D., 1973, *The Coming of Postindustrial Society*, Basic Books, New York.

⁴³ Doroczny zjazd Europejskiego Szlaku Dziedzictwa Przemysłowego odbył się 12–14 września 2012 r. Dedykowany był idei powołania Europejskiej Nocy Dziedzictwa Przemysłowego; <http://www.erih.net> (dostęp: 04.10.2012 r.).

- BENDYK E., 2011, *Od pomysłu do przemysłu*, dodatek redakcyjny „Tam`Tam – Sezon Kultury NRW w Polsce 2011/2012”, „Polityka”, nr 47 (2834) z 16.11.
- BRINK VAN DEN A., 2009, *ExtraSchicht – Noc z Dziedzictwem Przemysłowym*, [w:] T. Burzyński, A. Staszewska-Ludwiczak (red.), *Wykorzystanie potencjału dziedzictwa przemysłowego dla promocji turystycznej gmin i regionów*, Urząd Miejski w Zabrze, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Śląska Organizacja Turystyczna, Katowice–Zabrze, s. 178–180.
- BRINK VAN DEN A., 2012, *ExtraSchicht – The Night of Industrial Culture*, Europejski Szlak Dziedzictwa Przemysłowego, 12–14 września 2012 r., Amsterdamie (Holandia).
- Entdeckerpass Route Industriekultur*, 2011, Regionalverband Ruhr, RVR-Betrieb Route der Industriekultur, Essen.
- FLOREK M., AUGUSTYN A., 2011, *Strategia promocji jednostek samorządu terytorialnego – zasady i procedury*, Europejski Instytut Marketingu Miejsc, Warszawa.
- GAWEŁ Ł., 2011, *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- GOŁKA M., 2009, *Czy jeszcze istnieje nie-codziennosc*, [w:] M. Bogunia-Borowska (red.), *Barwy codzienności. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- GOODMAN N., 1997, *Wstęp do socjologii*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- GRABE V., 2007, *Zollverein – była kopalnia węgla kamiennego w Essen na liście Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO. Miejsce pracy, turystyki, sztuki i imprez kulturalnych*, [w:] T. Burzyński (red.), *Dziedzictwo kultury przemysłowej jako szansa rozwoju turystyki europejskiej*, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Urząd Miasta w Zabrze, Katowice, s. 29–39.
- HAJDUGA A., 2011, *Skuteczna promocja sieciowego produktu turystycznego na przykładzie wydarzenia marketingowego Industriada – Święto Szlaku Zabytków Techniki*, [w:] B. Włodarczyk, B. Krakowiak, J. Latosińska (red.), *Kultura i turystyka. Wspólna droga*, Regionalna Organizacja Turystyczna Województwa Łódzkiego, Instytut Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 131–150.
- HOSPERS G.-J., 2004, *Regional Economic Change in Europe: A Neo-Schumpeterian Vision*, LIT Verlag, Münster.
- KŁOSKOWSKA A., 2007, *Socjologia kultury*, PWN, Warszawa.
- KONEGEN M., WANCZURA S., 2007, *Kultura przemysłowa w Zagłębiu Ruhry*, [w:] T. Burzyński (red.), *Dziedzictwo kultury przemysłowej jako szansa rozwoju turystyki europejskiej*, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Urząd Miasta w Zabrze, Katowice, s. 69–78.
- LÉVI-STRAUSS L., 2007, *Prezentacja i ochrona dawnych kopalni węgla – kilka przykładów z Europy*, [w:] T. Burzyński (red.), *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia innowacyjnej gospodarki*, Śląska Organizacja Turystyczna, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa, Urząd Miasta w Zabrze, Katowice, s. 55–58.
- NIEROBA E., 2009, *W kolejce do Mony Lisy – jak współczesne muzea rywalizują na rynku rozrywki*, [w:] W. Muszyński (red.), *Małe tęsknoty? Style życia w czasie wolnym we współczesnym społeczeństwie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 366–368.
- PARENT T., 2000, *Das Ruhrgebiet: vom „goldenen” Mittelalter zur Industriekultur*, DuMont Reiseverlag, Köln;
- PROSZKOWSKA-SALA A., CIEŚLAK K., 2010, *Event marketing, rozmach, komunikacja, odwaga, prezentacja przedstawiona podczas konferencji „Festiwal promocji miast i regionów 2010”*, Warszawa, 21–22 kwietnia 2010 r.

- SELTMANN G., 2007, *Renaissance of an Industrial Region: Internationale Bauausstellung Emscher Park – achievements and future model for others*; w pliku pdf.
- Turystyka w obiektach przemysłowych, 2004, Polska Organizacja Turystyczna, Warszawa.
- WOWRZECZKA B., 2000, *Przekształcenia zakładów przemysłowych – współczesne tendencje*, [w:] G. Bożek (red.), *Architektura przemysłowa i zabytki techniki na Śląsku w dobie restrukturyzacji*, Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska, Katowice, s. 147–160.
- ZUBEL H., 2000, *Jak to robią inni. IBA Emscher Park oraz Saxony – Anhalt*, [w:] *Architektura przemysłowa i zabytki techniki na Śląsku w dobie restrukturyzacji*, Centrum Dziedzictwa Kulturowego Górnego Śląska, Katowice, s. 171–182.
- www.riss.osaka-u.ac.jp (dostęp: 01.09.2012 r.).
- www.metropoleruhr.de (dostęp: 01.09.2012 r.).
- ec.europa.eu (dostęp: 01.09.2012 r.).
- eur-lex.europa.eu (dostęp: 01.09.2012 r.).
- www.worldwatch.org (dostęp: 01.09.2012 r.).
- www.newworldresources.eu (dostęp: 01.09.2012 r.).
- www.route-industriekultur.de (dostęp: 03.09.2012 r.).
- www.dlr.de (dostęp: 04.09.2012 r.).
- www.gasometer.de (dostęp: 04.09.2012 r.).
- whc.unesco.org (dostęp: 04.09.2012 r.).
- www.zollverein.de (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.touristiker-nrw.de (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.extraschicht.de (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.mfkjks.nrw.de (dostęp: 06.09.2012 r.).
- www.outdoordlamiast.pl (dostęp: 04.09.2012 r.).
- nockonfesjonalow.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- sejm.e-prawnik.pl (dostęp: 08.09.2012 r.).
- www.skozok.pl (dostęp: 08.09.2012 r.).
- orka2.sejm.gov.pl (dostęp: 08.08.2012 r.).
- www.kopalniaguido.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.muzeumslaskie.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.industriada.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- zabytkitechniki.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.slaskie.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.gzm.org.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.silesia-sot.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.en.zmina.dontourism.com.ua (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.dziennikzachodni.pl (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.technotrasa.msregion.cz (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.erih.net (dostęp: 05.09.2012 r.).
- www.ferropolis.de (dostęp: 04.10.2012 r.).
- www.langenachtderindustrie.de (dostęp: 04.10.2012 r.).

